

Співвідношення права і релігії: корисне загальнотеоретичне дослідження

Актуальність означеної проблеми зумовлюється тим, що протягом усієї історії людства, включаючи і її нинішній етап, життя права супроводжувалось існуванням і впливом на нього такого суспільного феномену, як релігія. І без урахування цієї обставини навряд чи можливо збагнути стан і розвиток права у різних країнах, за різних конкретно-історичних умов.

З огляду на те, що у незалежній Україні відбувся, можна сказати, своєрідний ренесанс релігійності, зазначена проблематика стає вельми актуальною й для вітчизняного правознавства. Це знайшло прояв, зокрема, і в тому, що останніми роками у цій науці з'явилася низка вагомих праць, у яких досліджувалися різноманітні аспекти взаємодії державознавства й релігії. До них належить і монографічне дослідження кандидата юридичних наук Д. О. Вовка¹.

Одним зі свідчень своєчасності цієї роботи є й те, що на порядку денному Верховної Ради України вже декілька років стоїть питання про внесення змін до законодавства, яке регулює в нашій країні державно-церковні відносини, а також передумови для здійснення права людини на вільне віросповідання.

Особливістю рецензованого дослідження, яке, взагалі кажучи, заслуговує на безперечне схвалення, є аналіз обраної проблеми із *гранично широким позицій*. Адже власне такий підхід відповідає предмету науки загальнотеоретичного праводержавознавства та й, зрештою, науки філософії права. Саме на цьому шляху можливо очікувати приросту тих знань, які мають входити до складу останніх.

Означена особливість праці Д. О. Вовка знайшла прояв у декількох її аспектах.

По-перше, у самому «наборі» розглядуваних у монографії питань. До них належать зокрема: проблеми праворозуміння та визначення поняття права в аспекті співвідношення права і релігії; релігія та її роль у суспільному регулюванні; співвідношення права і релігії (розд. I);

¹ Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія / Д. О. Вовк. – Х. : Право, 2009. – 224 с.

вплив релігії на процес формування права, типологізація сучасних правових систем світу на основі релігійного чинника, правовий аспект відносин держави і церкви (розд. 2), а як своєрідний підсумок дослідження — співвідношення права і релігії у постсекуляризованому суспільстві (розд. 3).

По-друге, дослідженням Д. О. Вовка охоплені всі основні «рівні» обраної проблематики: світоглядно-філософський (філософсько-правовий), історико-теоретичний, соціологічний, порівняльно-правовий та практико-прикладний (останній — насамперед стосовно України).

По-третє, автор використовує у своїй праці, так чи інакше, канонічні тексти усіх основних релігій та відповідне законодавство багатьох держав світу.

По-четверте, у дослідженні Д. О. Вовка опрацьовано вельми широке коло спеціальної літератури (майже 400 джерел).

Реалізуючи своє прагнення до всеосяжності дослідження обраної проблеми, автор спромігся виробити свій, дещо нетрадиційний, погляд на неї, застосував специфічний підхід до її дослідження, що дозволило сформулювати низку положень і висновків, у яких не можна не помітити елементи наукової новизни. Серед останніх звертають на себе увагу, зокрема, такі:

- оригінальна типологія правових систем світу залежно від специфіки їх взаємовпливів між ними та релігійними системами;

- застосування «широкого» підходу при розгляді природи релігії, що дає можливість виявити імпліцитні ціннісно-світоглядні основи соціорегулятивних інструментів вітчизняної правової системи радянського і пострадянського періодів (с. 199);

- виокремлення цінностей, які підтримуються усіма основними релігіями, як основи для теоретичного узагальнення значення релігійного чинника у правоутворенні;

- низка важливих теоретичних і соціолого-правових спостережень стосовно взаємодії права і релігії в сучасних суспільствах, зокрема в Україні (с. 199);

- положення про те, що правова наука активно використовує релігійну методологію у пізнанні та обґрунтуванні держави і права (с. 200).

Водночас слід зауважити, що відзначена перевага роботи Д. О. Вовка — її тематична всеосяжність, як це нерідко буває, має і свій зворотний бік: вона породжує певні проблеми, які служать джерелом низки сумнівів і дискусійно-критичних зауважень. Зупинимось на деяких із них.

1. Є очевидним, що результати дослідження обраної теми безпосередньо визначаються тим, як його автор інтерпретує загальне поняття права. І хоча він вважає таку свою інтерпретацію проявом «сучасного» праворозуміння (с. 9–10), проте не можна не побачити, що його дефініція цього поняття насправді граничної загальності позбавлена. Адже ця дефініція не охоплює такі явища, які не визнаються і не охороняються державою (тому-то й те явище, яке автор називає «релігійним правом», далеко не завжди можна буде кваліфікувати саме як «право»); а по-друге, ті явища, які не ґрунтуються на «загально-людських» і «цивілізаційних» уявленнях про справедливість, хоча б ці явища і санкціонувались державою, виходячи з авторської дефініції (с. 39, 118) теж не можуть вважатися правом. Оскільки ж означені уявлення почали складатись лише у ХХ столітті, тоді виходить, що до цього періоду права взагалі не існувало? Отож у даному випадку наведена здобувачем дефініція (яка спирається на відповідні погляди відомого вітчизняного теоретика — професора М. В. Цвіка) відображає не гранично загальне сучасне праворозуміння, а розуміння лише сучасного права — причому таке, яке кінець-кінцем тяжіє до позитивістського, попри очевидне прагнення автора включити в нього ідеально-ціннісні (юснатуралістичні) та соціологічні елементи. Такий висновок ґрунтується на ознаці державного визнання та охорони як однієї з визначальних властивостей права. Звідси також випливає заперечення можливостей існування релігійних та синкретичних правових систем у додержавних суспільствах.

2. До основоположних питань належить визначення загального поняття релігії, що, як видається, має становити фундамент дослідження Д. О. Вовка. У дефініції, яку пропонує автор, ключовим, як він сам підкреслює, є поняття священного (с. 65–66). Проте останнє поняття, на наш погляд, є досить невизначеним, змістовно розмитим. Воно є не стільки суворо науковим, скільки публіцистичним, значною мірою образним. Нам же імпонує інша дефініція явища релігії. А саме: релігія — це духовний феномен, який втілює віру людини в існування надприродного начала (найчастіше — Бога), що вважається джерелом буття всього суцього і служить для неї засобом спілкування з цим началом (Вісник Академії правових наук України. — 2004. — № 1. — С. 23).

3. Не може залишитись непоміченим настільки абстрактне використання низки фундаментальних понять теми, що іноді воно призводить до вихолощування соціально-змістовної сутності тих явищ, які ними відображаються. Так, у книзі йдеться про «суспільне

схвалення», «схвалення суспільством» різноманітних соціальних цінностей, насамперед справедливості (с. 31–39), які спрямовані на забезпечення його єдності, цілісності. Між тим у соціально неоднорідному суспільстві такі уявлення ніколи не були, не є і не будуть однозначними, вони зазвичай відображають розбіжності, конфліктність інтересів різноманітних соціальних угруповань, у тому числі релігійних, і найчастіше не об'єднують, а навпаки, роз'єднують суспільство. Якраз стосунки між різними церквами, які «уособлюють» певні релігії, свідчать про це, можливо, найбільш показово. Не зазначивши, чиї саме уявлення (яких суб'єктів суспільства) про справедливість, свободу, рівність, інші соціальні цінності вважаються критерієм «правовості» явищ, доводиться залишатись у сфері позаісторичних, соціально беззмістовних абстракцій.

4. Важко беззастережно погодитись із протиставленням авторитарного характеру релігійної правосвідомості «відносній автономності правосвідомості від суспільного авторитету» (с. 119). Адже визнання авторитарного характеру такої правосвідомості ґрунтується, мабуть, на соціологічному підході, тоді як твердження про відносну автономність правосвідомості видається виправданим лише в метафізичному, ідеально-ціннісному та духовно-особистісному плані. Застосувавши аналогічний підхід до релігійної свідомості, можна дійти висновку також і про її відносну автономність від суспільного авторитету.

Втім усі висловлені нами міркування здебільшого дискусійного характеру відображають, радше, можливі перспективи та напрями подальшого дослідження проблем взаємовпливів права і релігії. Вони аж ніяк не перешкоджають зробити загальний висновок про те, що рецензована монографія є корисним внеском у дослідження важливої соціальної проблеми, яка є вельми актуальною для сучасної України.

П. Рабінович, доктор юридичних наук
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

С. Рабінович, кандидат юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ)